

УДК 94(4)17/18

Дятлов Володимир

ORCID 0000-0002-4320-7795

Доктор історичних наук, професор,
перший проректор, проректор з науково-педагогічної роботи,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна) E-mail: first.prorector@chnpu.edu.ua

Кеда Марина

ORCID 0000-0003-3458-1299

Кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна) E-mail: kedam@meta.ua

Міден Ервін

Кандидат історичних наук,
викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна) E-mail: erwin.mieden@gmail.com

ТИТУЛУВАННЯ ГЕТЬМАНІВ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ОФІЦІЙНОМУ І ГРОМАДСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Актуальність. Інтеграція України у європейський простір потребує уточнення і коректного використання історичної термінології у науковій і навчальній літературі, пошуку адекватних відповідників специфічних українських назв у європейських документах.

Постановка проблеми. Інкorporація такого військово-політичного та державного утворення як Військо Запорозьке до світового геополітичного простору XVII–XVIII ст. викликало необхідність тактовного дотримання правил ведення листування з представниками інших держав, офіційного вживання титулу гетьмана європейськими мовами.

Мета: з'ясувати принципи і види титулування українських гетьманів іноземними мовами у дипломатичному листуванні та у публічному суспільно-громадському дискурсі другої половини XVII – середини XVIII ст. Встановити відповідні значення назви «гетьман» титулам володарям європейських держав.

Методологія дослідження: простежено намагання європейських дипломатичних органів європейських знайти у своєму офіційному титулуванні відповідні назви і ранги українським гетьманам. Виявлено також титулування гетьмана іноземною мовою українськими офіційними особами та органами, зокрема у дипломатичних документах. Таке співставлення дає можливість встановити найбільш усталені форми вживання терміну «гетьман» європейськими мовами.

Наукова новизна полягає у виявленні специфіки та особливостей вживання титулу гетьман у різних сферах державного, політичного і громадського життя європейських країн. Для іноземців титул «гетьман», який був вживаний на теренах Війська Запорозького першочергово для позначення очільника державного утворення, сприймався як військове звання. Як стало помітно з обраних нами зразків листування гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепи та П. Орлика більшість козацьких можновладців так само намагалися себе позиціонувати як військових діячів та очільників війська на міжнародній арені.

Висновки: у процесі застосування новаційних форм і методів встановлено, що найбільш адекватним відповідником по значенню титулу «гетьман» став термін «dux» латиною, який відповідав по значенню титулам князя, герцога чи володаря певної території. Тим не менш, намагання шукати відповідники у європейських мовах по змісту терміну «гетьман» дозволяє нам стверджувати про намагання інкорпорувати своє власне бачення цього титулу до європейського виміру міжнародної дипломатії.

Ключові слова: Військо Запорозьке, гетьман, Б. Хмельницький, І. Мазепа.

Постановка проблеми. Інкorporація такого військово-політичного та державного утворення як Військо Запорозьке до світового геополітичного простору XVII–XVIII ст. було б неможливим без тактовного дотримання правил ведення листування з представниками інших держав. Гетьмани, як верховні виразники волі козацького середовища, повинні були дотримуватися правил міжнародної дипломатії, а як наслідок – вкрай делікатно на іноземних мовах добирати своє титулування для досягнення тих чи інших завдань.

Якщо для слов'янських мов титулування гетьманом транслітерувалося літерами слов'янського алфавіту, то вже, для прикладу, латиною подібний титул вимагав пошуку відповідників.

Хоч при дипломатичній службі Війська Запорозького окрім генерального писаря у Генеральній військовій канцелярії працювала окрема група писарів, які готували документи на іноземних мовах, правителі козацької держави у більшості своїй були високоосвіченими людьми, а тому не тільки підписували, а власне і писали листи латиною, польською, тощо. У свою чергу, звернення іноземних правителів, дипломатів, представників вищих духовних санів до козацьких гетьманів відбиває їхнє розуміння ролі та статусу керівника над козаками та населенням Гетьманщини.

Не менш важливим виявиться аналіз іншомовних джерел про події в козацьких землях у XVII–XVIII ст., описуючи які автори намагалися для іноземного читача пояснити титул правителя цих територій.

Аналіз титулування гетьманів на іноземних мовах дозволяє засвідчити як саме керівники козацької держави позиціювали самі себе та як їх сприймали інші можновладці на зовнішньополітичній арені. Це дозволить виявити зміни та тенденції у розумінні титулу гетьмана іноземцями.

Отже, можна окреслити необхідність проведення подібного аналізу для кращого усвідомлення зв'язку України з європейським культурним виміром у сфері міжнародної дипломатії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дипломатії та міжнародній діяльності Війська Запорозького як державного утворення вже присвячено чимало праць Д. Яворницького, І. Крип'якевича, Ю. Мищика, В. Горобця, Т. Чухліба, Ю. Нікольченка, В. Панащенко, В. Смолія та ін.

Титулування гетьмана зачіпали у своїх дослідженнях німецьких, польських та російських актів Т. Мацьків, В. Горобець, В. Передрієнко, У. Єдлінська, Т. Шинкаренко та ін.

Поза увагою науковців залишилося комплексне вивчення титулування гетьмана Війська Запорозького у XVII–XVIII ст. латиною, англійською, німецькою, французькою та іншими мовами.

Мета. З'ясувати принципи і форми титулування українських гетьманів іноземними мовами у дипломатичному листуванні та у публічному суспільно-громадському дискурсі другої половини XVII – середини XVIII ст. Встановити відповідні значення назви «гетьман» титулам володарів європейських держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш репрезентативними у розумінні титулу гетьмана можуть виявитися листи гетьмана Б. Хмельницького, що були написані латиною.

Переважно гетьману присвоювали латиною титул «*dux*», який ми можемо розуміти відповідником титулу «герцог», «князь» чи «володар» [7, 51]. Б. Хмельницький підписував себе цим титулом як «*dux Cohor. Zaporow.*» до шведського короля Карла X Густава, а також до бранденбурзького курфюрста Фрідріха Великого. Т. Чухліб у своїх дослідженнях наводив подібне титулування гетьмана латиною й в інших форматах. Наприклад, в охоронному універсалі 1657 р. австрійським послом Б. Хмельницький підписувався як «*dux una cum Exercitu Zaporoviensi Moscorum*» [7, 50], а у листі від 18 квітня 1657 р. до імператора Священної Римської імперії Фердинанда III – як «*dux cum universa Cohorte Zaporoviana*» [7, 51].

Щоправда, на рівні з титулуванням «*dux*» гетьман часто вживав латиною і титул «*campiductor*». У листі від 18 липня 1656 р. до князя Трансильванії Дердя Ракоці II Б. Хмельницький називає себе не інакше як «*supremus campiductor*» [5, 204]. Якщо у сучасній вітчизняній історіографії проблеми подібний титул прийнято перекладати як «найвищий гетьман» [5, 207], то насправді для іншомовного читача за дослівним перекладом Б. Хмельницький титулував себе як «найвищий воєначальник». Важливо відзначити, що подібне титулування латиною як «*campiductor*» було характерне для позначення польських коронних гетьманів, що записувалися латиною як «*campiductor regni*» [12, 153].

Зустрічались також інші версії цього титулування. Наприклад, у листі до Карла X Густава від 13 липня 1656 р. Б. Хмельницький вживає латиною титул «*campiductor general*» [5, 205], а у листі до яничарського намісника про вирядження посла Л. Капусти в Оттоманську Порту він іменується одним словом «*campiductor*» [5, 207].

Також відоме повне латинське титулування гетьмана Б. Хмельницького у листі до нього англійського державного діяча О. Кромвеля, яке сприймав за достовірне О. Лазаревський [2, 212]. Воно звучить наступним чином: «*Dei Gratia generalissimus ecclesiae Graecorum, imperator omnium casacorum Zaporoviensium, terror et exstirpator nobilitatis Poloniae, fortalitorumque expugnator, exterminator sacerdotum Romanorum, persecutor ethicorum, Antichristi et Iudorum*» [2, 212]. Переклад подібного титулування українською: «Божою милостю начальник зверхник грецької церкви, володар усіх запорозьких козаків, пострах і винищувач польської шляхти та завойовник твердинь, вигонитель римських священиків, переслідник язичників, антихриста і євреїв» [1, 6]. Щоправда, достовірність подібного листування між О. Кромвелем та Б. Хмельницьким навряд чи існувала, що підтверджується дослідженнями І. Борщака, Л. Винара, Я. Федорука та ін.

Окрім, широкоживаного титулування «*dux*» чи «*campiductor*», можемо зустріти ще одне коротке титулування гетьмана латиною. Воно зустрічається, наприклад, у листі гетьмана І. Виговського до шведського короля Карла X Густава від 8 жовтня 1657 р. У ньому гетьман підписується як «*generalissimus cohortium Zaporoviensium*» [6, 173], знову підкреслюючи на міжнародному рівні військову сторону свого титулу. Не інакше як «*domini generalissimi Exercituum Zaporovianorum*» зазначався і гетьман П. Орлик в «Пунктах угоди, що були запропоновані комісарами Війська Запорозького з боку ясневельможного гетьмана Війська Запорозького вельможному панові послу найяснішого і наймогутнішого короля Швеції; у Корсуні дня 8 жовтня 1657 року» [6, 174].

Важливо відзначити, що в іншомовних джерелах, починаючи від часів Б. Хмельницького акцент робився саме на тому, що титул «гетьман» керівника козаків Війська Запорозького носить першочергово мілітаристське призначення. Наприклад, у французькомовних джерелах подібний титул перекладали просто як «*le Général*» [3, 109].

Також відоме вживання німецького титулу «*Reichfuerst*» у розумінні «князь» щодо гетьмана І. Мазепи. Однак, це було пов'язано з отриманням гетьманом у 1707 р. офіційного титулу «князя св. Римської імперії». У зверненні до імператора Священної Римської імперії Мазепа вказує на те, що він «особливим Божим Провидінням обраний і достойним чином благословений найвищим генералом і командувачем

Oberhaubdt ub'nd Heerführer понад 40.000 бойового війська запорозьких козаків і належних їм провінцій». У своєму підписі гетьман називає свій повний титул: *Ihro Zaarischen Meyestät geheimber Rath und General. Ritter des Musskowittischen Ordens S. Andreae, der Zaporowischen Cosacken, Fürst und Feldherr.* «Його Царської Величності таємний радник і генерал. Рицар Московського ордена Св. Андрія, князь і гетьман запорозьких козаків». За дозволом імператора про надання князівського достоїнства офіційний титул було записано наступним чином: *Fürst Mazepa Johannes russich geheimer Rath General, Fürst und Feldherr der Kasacken* «Князь Мазепа Іван – російський таємний радник, генерал, князь і вождь козаків» [4, 241–242]. Привертає увагу те, що в самому проханні Мазепа іменує сам себе як «князь запорозьких козаків». У відповідному записі у його титулі його визначено як «князь Іван Мазепа, російський таємний радник і генерал» й водночас він є «князь і вождь козаків». Таким чином, рішенням імператора було офіційно визнано його як козацького «князя» і водночас надано новий титул російського князя.

До речі, у листуванні з польськими сановниками І. Мазепа вживав у своєму титулі наступне «*Hetman y Kawaler Jego Carskiego Wieliczenstwa Woysk Zaporozskich*» [14, 79]. Наголошуємо на тому, що у листуванні кирилицею чи латиницею з слов'яномовними правителями чи можновладцями, козацькі гетьмани вживали поширений титул «*гетман*» або «*hetman*».

Перш за усе важливо враховувати представлення самими гетьманами свого військового і державного достоїнства для західного дипломатичного спілкування. Зокрема, Іван Мазепа у своєму «універсалі і паспорті», виданому 15 серпня 1704 року під Чудновим посланцю до Польщі «у важливій і дуже негайній справі» називає у вступній частині свій повний титул: *Des durchleuchtigsten und beherrschenden grossen hern ihn zarischen majestet verordneter hetman, oder feldherr über dehero Saporoschen armee, wie auch ritter von löblichen orden des heiligen apostel Andreae Johann Masepa*. Лист завершується підписом зі скороченим титулом *Johann Masepa, hetman undt cavallier*.

Англійський посол у Москві у повідомлення про перехід Мазепа на бік шведів називає його генералом *General Hetmann* і гетьманом *Count Mazepa General of the Cosack*.

Вживання офіційних титулів у дипломатичних та офіційних документах суттєво відрізняється від використання їх у публічному громадсько-політичному дискурсі. У журналах та пресі, як правило, вони вживались у скороченому вигляді або давались певні складові в залежності від характеру тексту. У пресі набула розповсюдження біографія Мазепа, яку вперше оприлюднила гамбурзька газета «Історичні записки» від 22 січня 1704 року. У статті, там де йдеться про урочистий прийом царем гетьмана Мазепа у Москві газета називає його *Cosackische Feld-Herr* і супроводжує інформацію біографію з посиланнями на подвиги і заслуги гетьмана, «польського шляхтича, народженого в Україні». Цікавим є пояснення того, що *Cosackische Feld-Herr* є ідентичним назві *Hetmann* [4, 227]. Надалі історико-публіцистичний часопис «Європейська фама» у 1706 році у яскравій публіцистичній формі представляє Мазепу, як героя, втручання якого зі своїми козаками здатне припинити смугу і навести лад у Польщі. За словами автора «ці козаки знаходяться під командуванням їхнього «військового начальника (Feldherrn) Мазепа» [11, 57–58].

Інші часописи та газети додавали свої коментарі до біографії, але титулярну складову залишали без змін. У біографічних довідках його називають *Cosackische Feldherr* і при цьому вказують, що він за часів правління *Cosackische Feldherrn Самойловича* був його таємним секретарем *Geheimen Secretari und vordersten Cammerherrn*. У біографії наголошується, що він був причетний до військової служби і став генерал-лейтенантом *General-Leutnant* [11, 57–59; 8, 256–257].

Офіційний титул «*гетман*» для німецькомовної публіки перекладали різними термінами: «*Ge-nrel oder Feld-Herr*» [13] (тобто «генерал або начальник») чи «*Feld-Mar-schall*» (тобто «фельдмаршал»).

В англійській пресі, зокрема в газеті «*The Daili Courant*» *Commander in chief of the Cossack* «*The London Gazette*» *Mazeppa General of the Cossack*.

У мемуарах та історичних творах того часу фігурують вказані назви, щоправда у різних варіаціях. Барділі, автор історичного твору про події Північної війни також називає Мазепу *Cosackische Feld-Herrn*, таємним секретарем і генерал-лейтенантом [15, 417]. Барділі намагався пояснити особливості державного устрою України того часу й визначити владу і повноваження гетьмана. Зокрема, він вказує на те, що тут на Дніпрі, на Запоріжжі, утворилася своєрідна військова організація козаків, які знаходяться під началом *Feld-Herrn*, якого ще називають *Hettmann* [15, 421]. В описі Барділі влада гетьмана має територіально-військовий характер і розповсюджується на різні «провінції» України. Ще один автор спогадів Хассман у стислому життєписі Мазепа називає його «гетьманом військової нації», який хотів за допомогою шведів добитися «сверенітету» України [9, 26].

Капітан Джон Перрі в своїй книзі про Росію при описі подій Північної війни 1708–1709 років називає *General Mazeppa (or the Hetmann)* «володар країни, яка перейшла під протекцію царя після звільнення від протекції Польщі». Важливо відзначити, що Даніель Дефо у своїй книзі «*An Impartial History of the Life and Actions of Peter Alexcvitz, the Present Czar of Muscovy*» зазначав про І. Мазепу, що той «*was not a King in Title, he was Equal to King in Power, and every way Equal it not Sttperior to King Augustus in the divided Circumstances, in which Power stood, even the best of it*» [10, 208], тобто в прямому сенсі прирівнював владу козацького очільника до влади польського короля.

Висновки. Для іноземців титул «*гетман*», який був вживаний на теренах Війська Запорозького першочергово для позначення очільника державного утворення, першочергово сприймався як військоове звання. Як стало помітно з обраних нами зразків листування гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепа та П. Орлика більшість козацьких можновладців так само намагалися себе позиціонувати як військових діячів та очільників війська на міжнародній арені.

Найкращим відповідником по значенню титулу «*гетман*» став термін «*dux*» латиною, який відповідав по значенню титулам князя, герцога чи володаря певної території. Це відбивало васальну залежність козацьких очільників щодо держав, які панували над підконтрольною гетьманам територією.

Потреба передавати значення титулу «гетьман» виникали тільки при спробах вести дипломатичне листування з представниками неслов'янських мов чи місцевостей, де подібний титул не використовувався чи не був знайомий у широкому вжитку.

Тим не менш, намагання шукати відповідники у європейських мовах по змісту терміну «гетьман» дозволяє нам стверджувати про намагання інкорпорувати своє власне бачення цього титулу до європейського виміру міжнародної дипломатії.

References

1. Винар Л. Проблема зв'язків Англії з Україною за часів гетьманування Богдана Хмельницького 1648–1657 : Історична студія. Лондон : Українська видавнича спілка, 1960.
Vynar, L. (1960). Problema zv'iazkiv Anhlii z Ukrainoiu za chasiv hetmanuvannia Bohdana Khmelnytskoho 1648–1657 : Istorychna studiia [The problem of relations between England and Ukraine during the hetmanship of Bohdan Khmelnytskyi 1648–1657: Historical study]. London : Ukrainska vydavnycha spilka.
2. Лазаревский О. Хмельницкий в представлении Кромвеля. *Киевская старина*. 1882. №1.
Lazarevsky, O. (1882). Khmelnytskyi v predstavleny [Kromvelia Khmelnytsky in Cromwell's presentation]. *Kyevskaia staryna – Old Kiev*, №1.
3. Луняк Є. Козацька Україна XVI-XVIII ст. очима французьких сучасників : хрестоматія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013.
Lunyak, YE. (2013). Kozats'ka Ukrayina KHVI-KHVIII st. ochyma frantsuz'kykh suchasnykiv : khrestomatiya [Cossack Ukraine of the XVI-XVIII centuries. through the eyes of French contemporaries: a textbook]. Nizhyn, Ukraine : NDU im. M. Hoholya.
4. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах. 1687-1709. Київ-Полтава, 1995.
Mats'kiv, T. (1995). Het'man Ivan Mazepa v zakhidnoyeuropeys'kykh dzherelakh. 1687-1709 [Hetman Ivan Mazepa in Western European sources. 1687-1709]. Kyiv-Poltava, Ukraine.
5. Скорина Л. П., Чуракова Л. П. Латинська мова для юристів : Підручник. Київ : Атіка, 2010.
Skoryna, L. P., Churakova, L. P. (2010). Latyns'ka mova dlya yurystiv : Pidruchnyk [Latin language for lawyers: Textbook]. Kyiv, Ukraine : Atika.
6. Трофимук М. Листування Пилипа Орлика: історія розвитку епістолярного жанру. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2015. Вип. 40. С. 170–180.
Trofymuk, M. (2015). Lystuvannya Pylypa Orlyka: istoriya rozvytku epistolaryanoho zhanru [Correspondence of Pylyp Orlyk: the history of the development of the epistolary genre]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya Zhurnalistyka – Bulletin of Lviv University. Series Journalism*, Vol. 40, 170–180.
7. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003.
Chukhlib, T. (2003). Het'many i monarkhy. Ukrayins'ka derzhava v mizhnarodnykh vidnosynakh 1648–1714 rr. [Hetmans and monarchs. The Ukrainian state in international relations 1648–1714]. Kyiv, Ukraine : Instytut istoriyi Ukrayiny NANU, 2003.
8. Bildersaal Neueröffneter Historischer Bildersaal oder kurz Historischer Bildersaal/Historischer Bilder-Saal.
9. Curiose Nachricht Von den Reisen Christoph Gaßmanns, des Steinmetzen von Albis-Rieden Der in Sächsischen und Schwed. Kriegs-Diensten gestanden, bey Pultawa gefangen ... unter die Kalmuken und andere Tartaren geführt worden. Fehrnerns Eine Reise über die Caspische See und in Persien gethan, und endlich A. 1724. nach 22-jährigem Abwesen naher Hause gekommen. Zürich, 1725.
10. Defoe, D. An Impartial History of the Life and Actions of Peter Alexcvtiz, the Present Czar of Muscovy..., London. 1728.
11. Europaiche Fama, welche den Zustand der vornehmsten Höfe Europas entdecket. 1706. T. 25.
12. Niemczyk Katarzyna. (2016). Wojskowa emanacja władzy królewskiej w osobie hetmana na przełomie XV i XVI w. W: A. Bryłka, T. Kałuski, M. Korbaś (red.), «Władza a społeczeństwo» (S. 150–161). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
13. Der Post-tägliche Mercurius oder ein gantz besondere Post-tägliche Relation, von den wichtigsten in Europa vorgegangenen Novellen, mit couriosen Raisonemens und politischen Reflexionen untermenget. 1705. Wien, 25 Marz.
14. Subtelny O. On the Eve of Poltava: the letters of Ivan Mazepa to Adam Sieniawski 1704–1708. New York, 1975.
15. Des Weyland durchl. Printzens Maximilian Emanuels etc. Reisen und Campagnen durch Teutschland in Polen, Lithauen, roth und weiss Reussland, Vollhvnien, Severien und Ukraine. Worinnen nebst denen vielen seltenen Zufällen des Durchl. Printzens, die Staaten, Sittenen und Religionen dieser Völcker wie auch die Fruchtbarkeit und Beschaffenheit dieser Lander kürzlich beschrieben werden. Nebbst der Reissbeachreibung von Pultawa nach Bender. Stuttgart, auf Kosten des Autoris 1730.
16. Das Wienerische Diarium. 1706. No. 273, 13–16 Mai.

Diatlov V.

ORCID 0000-0002-4320-7795

Doctor of Historical Sciences, Professor,
the first vice-rector, vice-rector for scientific and pedagogical work,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: first.prorector@chnpu.edu.ua

Keda M.

ORCID 0000-0003-3458-1299

PhD of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of World History
and International Relations,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: keda@meta.ua

Miden E.

PhD of Historical Sciences, Associate Professor,
Lecturer of the Department
of World History and International Relations,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: erwin.mieden@gmail.com

TITLING OF HETMANS OF ZAPOROZHIAN HOST IN THE EUROPEAN OFFICIAL AND PUBLIC DISCOURSE

Relevance. Integration of Ukraine into the European intellectual dimension requires clarification and correction of historical terminology usage in scientific and educational literature, search for adequate correspondences of specific Ukrainian names in European documents.

Statement of the problem. The incorporation of such a military-political and state formation as Zaporozhian Host (Viisko Zaporozke) into the world geopolitics of the XVII-XVIII centuries necessitated the tactful observance of the rules of correspondence with representatives of other states, the correct use of the title of hetman.

Purpose: to find out the principles and types of titling of Ukrainian hetmans in foreign languages in diplomatic correspondence, social and public discourse of the second half of the XVII – mid-XVIII centuries.

Methodology of the research: the attempts of European diplomatic bodies to find the appropriate titles and ranks for Ukrainian hetmans in their official titles are observed. The titling of the hetman in foreign language by Ukrainian officials and bodies, in particular in diplomatic documents, was also revealed. This comparison allows to find out the most established forms of usage of the term «hetman» in European languages.

The scientific novelty is in identifying the specifics and peculiarities of usage of the title of hetman in various spheres of state, political and public life of European countries.

For foreigners, the title «hetman», which was used on the territory of Zaporozhian Host primarily to designate the head of the state formation, was perceived as a military rank. As it became evident from the selected samples of correspondence of Hetmans B. Khmelnytsky, I. Vyhovskyi, I. Mazepa and P. Orlyk, most of the Cossack leaders also tried to position themselves as military figures and leaders of the army on the international arena.

Conclusions: in the process of applying innovative forms and methods of research, it was found out, that the most adequate correspondence to the meaning of the title «hetman» was the term «dux» in Latin, which corresponded to the meaning of the titles of prince, duke or ruler of a certain territory. Nevertheless, the attempt to look for correspondences in European languages for the meaning of the term «hetman» allows us to assert the attempts to incorporate their own vision of this title into the European dimension of international diplomacy.

Keywords: Zaporozhian Host (Viisko Zaporozke), Hetman, B. Khmelnytsky, I. Vyhovskyi, I. Mazepa.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2022

Рецензент: доктор історичних наук, професор К. М. Яценіхін

УДК 378.15

Кудін СергійORCID 0000-0002-9800-5525
Researcher ID AAD-7545-2020

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
біологічних основ фізичного виховання, здоров'я і спорту,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
лікар-реабілітолог, науковий консультант
КЗ «Замглайський психоневрологічний інтернат»
(м. Чернігів, Україна) E-mail: sergeykudyn@gmail.com

Мазур ТамараORCID 0000-0002-0609-6416
Researcher ID F-5271-2016

Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,
Чернігівський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського,
(м. Чернігів, Україна) E-mail: offerlund@gmail.com

Кужельний АндрійORCID ID 0000-0001-5938-8589
Researcher ID AAE-4992-2022

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спорту,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна) E-mail: profsportukraine74@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЯК ЧИННИКА НАУЧУВАНOSTІ ОСІБ З ЛЕГКИМ СТУПЕНЕМ РОЗУМОВОЇ ВІДСТАЛОСТІ

Мета роботи. Метою нашого дослідження стало вивчення кореляції між рівнем саморегуляції і навчуваністю (ставленням до навчання, засвоєнням навчального матеріалу) в осіб з легким ступенем розумової відсталості. У дослідженні взяли участь підопічні відділення підтриманого проживання КЗ «Замглайський психоневрологічний інтернат» – дівчата (46 осіб) у віці від 14 до 25 років, у яких фахівцями був виявлений легкий ступінь розумової відсталості.

Методологія. Для вивчення рівня саморегуляції респондентів була використана методика О. К. Осницького «Саморегуляція» (у авторській модифікації). За допомогою опитувальника, що містить 20 запитань, оцінювалися наступні характеристики: цілепокладання, програмування дій, оцінювання результатів, забезпеченість регуляції в цілому, корекція результатів і способів дій, впорядкованість діяльності, деталізація регуляції дій, усвідомленість дій, відповідальність у справах і вчинках.

Наукова новизна. Адаптовано і експериментально перевірено блок запитань «Регулятивний компонент» вчительського опитувальника для виявлення сформованості різних компонентів пізнавальної діяльності. За допомогою удосконаленої шкали оцінки соціальної адаптації вивчалися взаємодія з оточуючими, уміння поводитися на групових заходах, засвоєння навчального матеріалу, ставлення до навчання, ставлення до праці, соціальна адаптація.

Висновки. Результати експериментальної роботи довели, що у респондентів з достатнім рівнем саморегуляції достовірно краще сформовані навички засвоєння навчального матеріалу, ніж у дівчат з низьким рівнем саморегуляції. Отже, достатній рівень саморегуляції можна вважати прогностично сприятливою ознакою для навчуваності та соціальної адаптації осіб з легким ступенем розумової відсталості. Результати дослідження можуть представляти інтерес для педагогів, що працюють в інклюзивних освітніх організаціях з учнями, які мають інтелектуальні розлади.

Ключові слова: розумова відсталість, саморегуляція, соціальна адаптація, підопічні, інклюзивна освіта.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Зміни, що відбулися в останні десятиліття в суспільному житті України, позначилися також в посиленні уваги до проблем виховання, навчання і соціальної адаптації осіб з обмеженою життєдіяльністю, в переосмисленні парадигми інклюзивної освіти під впливом нових ціннісних орієнтацій суспільства і держави, нової законодавчої бази, нового розуміння прав людини [1, 12; 6, 193].

За даними американських вчених (Pollovey K., Kolberg L.) розумова відсталість діагностується приблизно у 1% дітей [6, 194; 11, 241]. Діти зі зниженою здатністю до навчання (у сучасній психолого-педагогічній літературі синонім – наочуваність) – найбільш різномірдна група. За статистичними даними Департаменту державних шкіл США саме ця група учнів складає дві третини школярів з особливими потребами [6, 194; 11, 260].

У зв'язку з наведеним вище, виникла проблема наочуваності осіб з розумовою відсталістю. На думку багатьох дослідників, при розумовій відсталості розлади саморегуляції є закономірними [7, 8]. Ці розлади виявляються в труднощах прогнозування, планування та оцінки діяльності; імпульсивності, неорганізованості, низькому самоконтролі в ситуації навчання, у міжособистісному спілкуванні, в ставленні до праці тощо [6, 194; 7, 132].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій школі розумова відсталість трактується як стабільний стан, що супроводжує людину все життя [9]. Американські фахівці визначають цю дефініцію більш вільно – як ймовірний відновлювальний стан [11]. На думку вітчизняних учених, класична розумова відсталість формується у віці до трьох років [9]. Американські дослідники вважають, що розумова відсталість формується від моменту запліднення до 18 років [11].

Дослідження саморегуляції в осіб з розумовою відсталістю фахівці пов'язують з вирішенням однієї з фундаментальних проблем інклюзивної педагогіки – розвитком здатності індивіда до регуляції своєї поведінки, до подолання труднощів у різних видах діяльності [1; 2; 9].

Як зазначають науковці, дослідження саморегуляції відкриває великі можливості для розуміння та змістовного пояснення загальних закономірностей побудови та реалізації людиною своєї довільної активності (діяльності, поведінки, спілкування), для визначення умов успішного психічного розвитку індивіда, для розуміння феномену загального рівня суб'єктного розвитку людини, для дослідження індивідуально-типових особливостей діяльності та поведінки, для продуктивної участі у вирішенні широкого спектра дуже різноманітних практичних завдань [2–6; 9].

Таким чином, аналіз літературних джерел переконує, що однією з необхідних умов не тільки наочуваності, але й соціальної адаптації людини є достатній рівень саморегуляції [2–6; 9].

Метою нашого дослідження стало вивчення взаємозв'язку саморегуляції і наочуваності (ставлення до навчання, засвоєння навчального матеріалу тощо) в осіб з легким ступенем розумової відсталості.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь підопічні КЗ «Замглайський психоневрологічний інтернат» – дівчата (46 осіб) у віці від 14 до 25 років, у яких фахівцями був виявлений легкий ступінь розумової відсталості (фото 1–6).

Для вивчення рівня саморегуляції респондентів була використана методика О. К. Осницького «Саморегуляція» [8, 124] (в авторській модифікації) [6, 194].

За допомогою опитувальника оцінювалися такі характеристики: цілепокладання, програмування дій, оцінювання результатів, забезпеченість регуляції в цілому, корекція результатів і способів дій, впорядкованість діяльності, деталізація регуляції дій, усвідомленість дій, відповідальність у справах і вчинках [6, 194].

З метою верифікації отриманих даних самооцінки саморегуляції учасників дослідження використовувався блок запитань «Регулятивний компонент» вчительського опитувальника для виявлення сформованості різних компонентів пізнавальної діяльності [2, 223].

За допомогою шкали оцінки соціальної адаптації вивчалася взаємодія з оточуючими і уміння поводитися на групових заходах (фото 1, 2), засвоєння навчального матеріалу (фото 3), ставлення до навчання (фото 4, 5), ставлення до праці (фото 6).

Для статистичної обробки результатів використовувалася програма Statistica 6.1 (ряди розподілу, середні значення, коефіцієнт кореляції Спірмена, оцінка достовірності відмінностей: t-критерій Стюдента) [6, 194].

Аналіз результатів дослідження показав, що всі респонденти зазнавали труднощі в наочуваності. Результати вивчення рівня саморегуляції підопічних показали, що у більшості з них виявився середній рівень саморегуляції (68%), у 32% – низький рівень. Високого рівня саморегуляції у респондентів виявлено не було [6, 194]. Отже, результати дослідження засвідчили значну варіабельність розподілу осіб з легким ступенем розумової відсталості за рівнями сформованості саморегуляції залежно від складності змісту діагностичних завдань, вимог до логіки виконання. Найбільш типовими варіантами розвитку для осіб з легким ступенем розумової відсталості виявилися середній і низький рівні сформованості саморегуляції. Отже, саме підвищення рівня саморегуляції може стати чинником покращання наочуваності в осіб з легким ступенем розумової відсталості.